

Տիգրան Կամսարականի բ ա ո ա պ ա շ ա ր ի ն տ ա ր ր ե ր ը

ՊԱՐՈՅՐ ԱՂՊԱՇԵԱՆ

Տիգրան Կամսարական կը հանդիսանայ 80-ական թուականներու արեւմտահայ դրականութեան իրապաշտ դպրոցին ամենավաւերական դէմքերէն մէկը, որ իր վարժապետին Ազրիկը վէպով եկաւ (Յ. Պարոնեանի Մեծապատիւ Մուրացկաճմերէն ետք) տիրական հիմնաւորում տալու իրապաշտ վէպին:

Այս վէպը արմատական շեղում մըն էր Կամսարականը անմիջականօրէն նախորդող եւ անոր ժամանակակից վիպապաշտ վիպադրութեան, որ երկար առեւն հոգեկան գլխաւոր սնունդը կը կազմէր անհատական եւ ազգային ուժանթիզմով տողորուած սերունդի մը: «Հին ուռուցիկ զրականութիւնը, «Խոգի»ի, «վարդ»ի, «առխակ»ի բոսրացած նանրարանութիւնները, դպրոցական յաւակնոտ ճառերը, պատուելիական քնարեր զրուածքները»(1), կ'ըսէ Հրանդ Ասատուր, այլեւս չէին գոհացներ հանրութեան զրական ճաշակն ու պահանջները: Կարիքը կը զգացուէր նորի, հասարակութեան համար աւելի շօշափելի ու կենդանի դրականութեան, որ իրական գոյներով եւ իեղարուեստական թարմ լիցքով վերարտադրէր կեանքը:

Գրականութիւնը կեանքին մօտեցնելու, ժողովրդայնացնելու այս շնորհակալ ճիգին հաւաքարար լծուեցաւ Արփիար Արփիարեանի գլխաւորութեամբ Արեւելի շուրջ համախմբուած գրողներու առաջատար սերունդը՝ օրուան կեանքէն վերցուած պատմուածքներով, նորավէպերով ու քրոնիկներով: Փոքր կտաւի այս պատկերները սա-

1) «Արեւելք», 1898, քիւ. 8771:

կայն, հետու էին դեռ կեանքի լայն զեղարուեստական ընդգրկումներէն: Անհրաժեշտ էր առաւել լայնապարփակը: Այս կենսական պահանջին ամենէն աւելի եւ առաջ, կը դիտակցէր մեծ վարպետը՝ Ա. Արփիարեան, որ կ'ըսէր. «Նորավէպերն կոչուած չեն մեծ ազդեցութիւն մը ունենալ. այդ կոչումը վիպասանութեան պահուած է»(2): Արդարեւ, այս բացը զոցելու համար, Արփիարեան ի'նք եղաւ առաջին թելադրողը Կամսարականին, որ ձեռնարկէ իրապաշտ վէպի մը գրութեան: Եւ, 1888 թ.ին, Կամսարական հրատարակ հանեց Վարժապետին Ազջիկը վէպը, որ իր ծաւալով ու զեղարուեստական սարողութեամբ, որակային փառապսակը հանդիսացաւ Արեւիլի էջերէն՝ կեանքի հատուածական պատումներով սկսած իրապաշտ իրականութեան:

Գիրքը շնորհալից աղմուկ հանեց զրական շրջանակներուն մէջ, զայթակղեցուց զրական հին սերունդի շարք մը ներկայացուցիչներ, որոնք անմիջապէս դրոհի անցան՝ դատափետելու ու պարսաւելու համար երիտասարդ հեղինակին նորարար ճիգը:

Արեւմտահայ զրականութիւնը դադափարական ու զեղարուեստական նոր մակարդակի բարձրացնող, զայն նոր որակով օժտող այս յանդուզն երկին անմիջական պաշտպանութեան դիրքերուն վերայ կանդնեցաւ փաղանդը Արեւիլի, եւ Մալխի իրապաշտ, նորարար ոգիով տոգորուած սերունդին: Ջերմ դրուատականով հանդէս եկաւ նաեւ քննադատական իրապաշտութեան անզուգական վարպետ Յակոբ Պարոնեանը, նոյնպէս՝ Ծիրվանզադէն եւ արեւելահայ Մուրմ ամսաթերթը, որուն մէջ Պերճ Պոռչեան գրախօսականով մը Վարժապետին Ազջիկը կոչեց՝ «պատուական գործ... լեզուն ճոխ եւ սահուն, նկարագրուած տեսարանները եւ պատկերները փայլուն եւ ճշգրիտ»(3):

Արեւմտահայ իրականութեան, յատկապէս պոլսահայ կեանքին մէջ, դասակարգային շերտաւորումներու շեշտուածութեան բերումով յառաջացած ընկերային նոր յարաբերութիւնները, քաղքենիական բարքերու եւ մտայնութեան աստիճանական տիրակալութիւնը, շատ բնականօրէն իրենց անդրադարձը պիտի ունենային զրականութեան մէջ, դրսեւորէին կեանքի նոր հակասութիւնները, յոյց տային տիրող խաւերուն արհամարհական, տարամբժ տրամադրութիւններն ու վերաբերմունքը ժողովուրդի խոնարհ խաւերուն հանդէպ: Ահա՛ այն, ինչ Կամսարական իր Վարժապետին Ազջիկը վէպով պատկերած է զեղարուեստականօրէն:

2) Տես՝ Յ. Մարգարեան, Տիգրան Կամսարական, Երևան, 1964, էջ 74:

3) «Մուրմ», 1889, թիւ 5, էջ 792:

Գաղափարական-թեմատիկական նորարարութեան եւ ժողովրդայնութեան տեսակէտով, իր ժամանակին համար որակային շրջադարձ հանդիսացող Վարժապետին Ազգիկը, նոյն ատեն խոշոր նպաստ մըն էր ժողովրդականացմանը գրեթէ կազմաւորուած արեւմտահայ գրական լեզուին, որուն համար այնքան բծախնդրօրէն կը պայքարէին ութսունականները:

Վարժապետին Ազգիկը վէպէն առաջ եւ ետք, Կամսարական դրած է նաեւ շարք մը նորավէպեր, քրոնիկներ ու թատերգութիւն մը՝ Փրկանք (հեղինակակցութեամբ Միքայէլ Կիւրճեանի), որոնք դեղարուեստականօրէն չունին նախորդ՝ Վարժապետին Ազգիկը վէպին հմայքն ու արժէքը, իսկ լեզուական առումով կը կրեն, առաւել կամ նուազ չափով, իրենց ժամանակի կնիքը:

Ութսունականները՝ բացի գրական-գեղագիտական հայեացքներէն, կը հետապնդէին նաեւ հայերէն գրական լեզուին մշակումը, հարստացումն ու կատարելագործումը՝ առաւելագոյնս օգտագործելով անոր ձևունութիւնն ու նրբերանգները:

Գրել ժողովուրդին մատչելի, դիւրամբռնելի լեզուով: Ահա՛ այս էր ութսունականներու մեծագոյն առաջադրանքը, որուն համար անսպառ աղբիւր կը հանդիսանար ժողովուրդի խօսակցական լեզուն: Ա. Արփիարեան այս մասին շատ դիպուկ կերպով ակնարկած է. «Ժողովուրդի բերանը մագաղաթէն աւելի հարուստ է ու աւելի տեւական իր կեանքին պէս»: Նաեւ՝ «Կեանքի զանազան երևուոյթներուն համար ժողովուրդ մը իր բառերն ունի, բացատրութիւնները ունի, առածներն ունի. ասոնք ամէնքը այդ կեանքին ճշմարիտ նկարագիրներն են»(4):

Շնորհիւ ութսունականներու անխոնջ ու տքնաշան աշխատանքին, արեւմտահայ գրական լեզուն իրապէս մտաւ զարգացման լայն հունի մէջ, ստացաւ ձեւաբանական անհրաժեշտ միակերպութիւն, աւելի մօտեցաւ խօսակցական լեզուին, աստիճանաբար իր մէջ ներծծեց զբարբարի, միջին հայերէնի եւ դաւառային բարբառներու բարեմասնութիւնները՝ հասնելով ամենէն հարուստ լեզուներու շարքին, ընդունակ՝ արտայայտելու ժամանակակից մարդու մտածողութեան եւ զգացողութեան նրբերանգները:

Հայ գրականութեան ու լեզուի պատմութեան մէջ, ութսունականներու շարժումը իր բովանդակ էութեամբ ու ընդթով նորա-

4) «Հայրենիք», 1892, քիւ 281:

րար էր ու աննախընթաց, տրուած ըլլալով որ իր ներմուծած բազմապիսի նորութիւններուն զուգահեռ (գրականութեան նոր սեւերու յայտնարերում, դրական հին աւանդոյթներէ ձերբազատում, դրականութեան եւ հրասարակախօսութեան նոր ըմբռնումներու առաջացում եւ զարգացում) աւելի արմատականօրէն մշակեց, ձեւաւորեց ու տիրական դարձուց աշխարհաբարը:

Տ. Կամսարական՝ որպէս դրական գործիչներէն մին ութուանականներու միաձոյլ հոյլին, իր միակ, բայց ուշագրաւ վէպով, դնահատելի նպաստ բերաւ մասնաւորապէս լեզուաշինարարական շարժումին:

Ակնարկելով Կամսարականի վարժապետին Աղջիկը վէպին, Ա. Արփիարեան անոր հիմնական արժանիքներէն մէկը կը համարէ անոր բնական լեզուն: Իսկ քննադատ Յակոբ Մեղաւոր կ'ըսէ. վէպին «նկարագրած անձնաւորութեանց իրարու հետ խօսակցած լեզուն հիանալի է, այն լեզուի մէջ կեանք կ'եռայ եւ կենդանութիւն կը լուրէ անկէ»(5):

Արեւիչ Թերթի 1888 թուականի վերջին թիւին մէջ, վարժապետին Աղջիկը վէպին նուիրուած ընդարձակ յօդուածով մը հանդէս եկած է Հրանդ Ասատուր, որուն դիտողութիւնները վէպի լեզուին, եւ ոճի մասին յատկապէս, շահեկան են: Շեշտելով Կամսարականի ոճին ինքնատիպութիւնը, Հ. Ասատուր ցոյց կու տայ, թէ հեղինակը ամէն կերպով խուսափած է համեմատութիւններէ ու կրկնութիւններէ, լեզուական ճոռոմ վերամբարձութենէ:

Տիգրան Կամսարական յատուկ հոգածութեան առարկայ դարձուցած է իր լեզուն՝ խորապէս դիտակցելով, որ առանց ժողովրդական լեզուի ատաղձին՝ անզօր է դեղարուեստական գրականութեան լեզուն: Լեզուի թէ՛ հարստութիւնը, թէ՛ դեղեցկութիւնը ունին ոչ միայն զաղափարական, հոգեբանական ու դասակարգային ներդործութիւն, այլեւ դեղադիտական անառարկելի ոյժ, որոնք, մանաւանդ դեղարուեստական գրականութեան համար, կը ներկայացնեն վճռական նշանակութիւն:

Գրիգոր Զօհրապ անդրադառնալով լեզուի դեղեցկութեան հրամայական պահանջին, իրաւացի ցատումով կ'ըսէ. «...Չեմ ընդունիր, որ ուզողը այս դեղեցիկ լեզուն ճաշակէ զուրկ տարազով մը հագուեցնէ ու փողոց նետէ. բոլոր ոյժովս կը բողբեմ այս կերպ ազատութեան մը դէմ, որ զեղծում մըն է»(6):

5) Տես՝ Յ. Մարգարեան, Տիգրան Կամսարական, էջ 162:

6) «Արեւիչ», 1898, քիւ 3827:

Նկատի ունենալով Տ. Կամսարականի ներդրած գրական նորութեան նշանակութիւնը իրապաշտ վէպին գծով, հետաքրքրական պիտի ըլլար քննական ակնարկ մը նետել նաեւ հեղինակի գրական լեզուին, մասնաւորաբար լեզուական բառապաշարի բաղկացուցիչ տարրերուն:

ԳՐԱՐԱՐԵԱՆ ՏԱՐԻՆԻ

ԺԹ. դարու 60-ական թուականներուն, արեւմտահայ թէ՛ արեւելահայ գրական լեզուներուն մէջ, բացայայտ էր գրաբարի առկայութիւնը, որուն դէմ երկու հատուածներուն մէջ ալ բուն պայքար կը մղուէր:

Մեծանուն քննադատ ու լուսաւորիչ Միքայէլ Նալպանդեան, շրջադարձի կոչ կ'ընէր դէպի ժողովրդական լեզուն, դէպի լեզուի ժողովրդայնութիւն:

Բարեբախտաբար, նոր սերունդի գրողներուն համար, այս հարցը միանգամայն լուծուած էր ի նպաստ աշխարհաբարին: Անոնք ամէն կերպ կը ձգտէին գրել պարզ ու հասկնալի լեզուով: «Աշխարհաբարը գրաբարով ճոխացնելու եւ աղնուացնելու» կարգ մը հեղինակներու եւ վնաստիկեան Մխիթարեաններու հրաւերները, անհետեանք մնացին:

Այս բոլորով հանդերձ գրաբարի հմայքը, ազդեցութիւնն ու դրոշմը ակներեւ մնացին, նոյնիսկ ա՛յն հեղինակներու լեզուին մէջ, որոնք գրաբարեաններու դէմ պայքարի դրօշակակիրներ դարձան: Ասոնց շարքին կը պատկանի նաեւ Տիգրան Կամսարական:

Վարժապետիմ Աղբիկը վէպը, հեղինակին կենդանութեան իսկ արժանացած է չորս հրատարակութիւններու, որոնց վերջին երկուքին միջեւ գոյութիւն ունի չնչին տարբերութիւն մը՝ լեզուական ուղղումներու գծով:

Վէպին՝ 1888 թ.ի թերթօնային հրատարակութիւնը, զգալի չափով կը կրէր գրաբարի ազդեցութիւնը, եւ վիպապաշտ վէպերուն յատուկ արտայայտչական որոշ ձեւեր: Թէեւ վերջին հրատարակութեան մէջ, որոշ չափով վերոյիշեալ տարրերը բեռնաթափուած են, այնուամենայնիւ գրաբարեան ձեւերը, նկատելի տեղ կը գրաւեն վէպին մէջ: Այսպէս(7) .

7) Նկատի առած ենք միայն Վարժապետին Աղբիկը վէպը: Բայց օրինակները վերցուած են Հայպետիքատի կողմէ 1956 թ.իմ հրատարակուած հատորէն:

ԳՐԱԲԱՐԵԱՆ ՀՈՒՈՎԱԶԵԻՆԵՐ ՈՒ ԲԱՌԵՐ

Դերանուններու յաճախակի գործածութեան կիրարկութիւնը կամսարականի լեզուին մէջ, բաւական մեծ թիւ կը կազմէ, ինչ որ կը վկայէ գրաբարին անխզելի ազդեցութիւնը: Ի դէպ, այս «բաժինը» իրականութեան մէջ, շատ գրաբարաբոյր է, եւ մանաւանդ ժամանակակից գրական լեզուին համար անհարազատ: Բերենք օրինակներ(8) .

- Որոյ – յարաբերական դերանուն, եզակի սեռ. Հոլով (էջ 27):
 Յորում – յարաբերական դերանուն, եզ. ներգոյական Հոլով (էջ 33):
 Որոց – յարաբերական դերանուն, յոգնակի սեռ. Հոլով (էջ 30):
 Յորս – յարաբերական դերանուն, յոգ. ներգոյական Հոլով (էջ 35):
 Զոք – անորոշ դերանուն, եզակի հայցական Հոլով (էջ 226):
 Ումեք – անորոշ դերանուն, եզակի տրական Հոլով (էջ 226):
 Զնա – ցուցական դերանուն, եզակի հայցական Հոլով (էջ 32):
 Նմա – ցուցական դերանուն, եզակի տրական Հոլով (էջ 36):
 Նարա – ցուցական դերանուն, եզակի սեռական Հոլով (էջ 169):
 Այստիկ – ցուցական դերանուն, յոգնակի ուղղական Հոլով (էջ 227):
 Այնու, այսու(9) – ցուցական դերանուն, եզ. գործ. Հոլով (էջ 43):
 Զայս – ցուցական դերանուն, եզակի հայցական Հոլով (էջ 72):
 Յայդ(10) – ցուցական դերանուն, եզ. բացառական Հոլով (էջ 203):
 Ո՞յր – հարցական դերանուն, եզակի սեռական Հոլով (էջ 247):

Յաճախակիօրէն երեւելի կը դառնայ եզակի և յոգնակի գործիական Հոլովաձեւին գործածութիւնը: Օրինակ. կերպիւ (էջ 31), ձայնիւ (էջ 66), հապնեպիւ (էջ 44), հանդիսիւ (էջ 122)՝ բոլորն ալ ի Հոլովման արտաքին թեքման Հոլովումներ, արժամեօք (էջ 47), հրաւիրամեօք (էջ 35), դէմօք (էջ 183)՝ ա Հոլովման արտաքին թեքման Հոլովումներ:

Կարգ մը բառերու եզակի սեռականը – տարւոյ (էջ 30), եկեղեցւոյ (էջ 31), համբաւոյ (էջ 40), քջնամւոյ (էջ 116), բոլորն ալ ուա խառն Հոլովման, ակադեմիոյ(11) (էջ 33)՝ ո պարզ Հոլովման:

8) Գծիկէն ետք տրուած են քերականական կարգ մը ծանօթութիւններ եւ տուեալ բառի վեպիմ մէջ գործածութեան էջիմ քիւլը:

9) Գրաբարի մէջ կը գործածուի նաեւ այնուհի եւ այսուհի ձեւերը:

10) Գրաբարի մէջ գոյութիւն ունի նաեւ յայդմանէ հալովածութիւնը:

11) Այս բառիմ հայերէմ քարգմամութիւնմ ալ գործածած է կամսարական՝ կաճառ. տեսնել էջ 84:

Բաւական մեծ թիւ կը կազմեն բառերու յորձակի սեռական հոլովածներու գործածութիւնները. այսպէս՝

- Ժամանակաց - ի-ա խառն, արտաքին թեքման հոլովում (էջ 29) :
 Ընկերակցաց - ի-ա խառն, արտաքին թեքման հոլովում (էջ 32) :
 Արուեստակցաց - ի-ա խառն, արտաքին թեքման հոլովում (էջ 70) :
 Բարեկամաց - ի-ա խառն, արտաքին թեքման հոլովում (էջ 71) :
 Դժոխսոց - ո պարզ, արտաքին թեքման հոլովում (էջ 30) :
 Ոսկերց - ե պարզ, ներքին թեքման հոլովում (էջ 260) :
 Առն(12) - զարտուղի հոլովման բառ (էջ 238) :
 Քերց(13) - զարտուղի հոլովման բառ (էջ 84) :
 Եղբարց(14) - զարտուղի հոլովման բառ (էջ 49) :
 Կեմաց(15) - ի-ա խառն հոլովման, արտաքին թեքման, անեզական բառ (էջ 52) :
 Կառաց(16) - ի-ա խառն հոլովման, արտաքին թեքման, անեզական բառ (էջ 90) :
 Կամաց(17) - ի-ա խառն հոլովման, արտաքին թեքման, անեզական բառ (էջ 90) :
 Պարուց(18) - ու պարզ, արտաքին թեքման հոլովում (էջ 94) :
 Լրծոց(19) - ո պարզ, արտաքին թեքման հոլովում (էջ 96) :
 Լրոց(20) - ո պարզ, արտաքին թեքման հոլովում (էջ 126) :
 Պարտուց(21) - ու պարզ, արտաքին թեքման հոլովում (էջ 280) :
 Աւուրց(22) - ու պարզ, ներքին թեքման հոլովում (էջ 287) :

*Գրաբարեան հնացած ձևեր են նաև - սենեկ (էջ 28), դրու-
 թիւնք (էջ 29), նկարադրութիւնք (էջ 29), սանոնք (էջ 29), հրա-
 ժարեցուցման (էջ 37), վայրկենի (էջ 54), որդեկի (էջ 192), հատ-
 կըլիալ (էջ 217), յակամայս (էջ 204), յայլայլմէ (էջ 167), բեռնա-
 կիրք (էջ 246) եւ այլ բառեր :*

-
- 12) Ուզիզ ձեւն է այր :
 13) Ուզիզ ձեւն է ջոյր :
 14) Ուզիզ ձեւն է եղբայր :
 15) Ուզիզ ձեւն է կեանք :
 16) Ուզիզ ձեւն է կտուք :
 17) Ուզիզ ձեւն է կամք :
 18) Ուզիզ ձեւն է պար :
 19) Ուզիզ ձեւն է կուրծք :
 20) Ուզիզ ձեւն է լուր :
 21) Ուզիզ ձեւն է պարտք :
 22) Ուզիզ ձեւն է օր (աւր) :

8 նախդիրի գործածութիւնը նոյնպէս, յաճախակի է - ցայն (էջ 34), ցայսօր (էջ 31), ցորշափ (էջ 41), ցլեբը (էջ 138), եւայլն:

ԳՐԱՄԱՐԵԱՆ ԽՈՆԱՐՀՄԱՆ ՁԵՒԵՐ

Լբանիլ (էջ 35) - այժմ կը գործածուի լքել բայածեւը:

Լիմիլ (էջ 42) - ե խոնարհման անկանոն բայ:

Ագուցած (էջ 89) (Հաղցուցած) Էիմ - սահմանական եղանակ, անցեալ յարակատար ժամանակ, յոգնակի, գ. դէմք:

Կորուսած (էջ 112) - նոյնը:

Յանգուցամեղու (էջ 138) (սիրով կապել, հրապուրել) - սահմանական եղանակ, բաղադրեալ ապառնի ժամանակ, եզ., գ. դէմք:
Գոգցես (էջ 35) (կարծես) - պակասաւոր բայ, բ. ապառնի, եզակի, բ. դէմք:

Ձիջամեք (էջ 38) (այժմ՝ զիջիլ) - սահմանական եղանակ, անցեալ կատարեալ ժամանակ, եզակի, գ. դէմք:

Ձքօսմուլ (էջ 81), արգելուլ (էջ 118), լնուլ (էջ 302) - ու խոնարհման անորոշ զերբայներ:

Խորշումեալ (էջ 65), սրսումեալ (էջ 294), գրաւեալ (էջ 246), վարեալ (էջ 289), սեղմեալ (էջ 320)՝ բոլորն ալ ե խոնարհման անցեալ զերբայներ:

Վերոյիշեալ բառերուն գերակշռող մասը, պէտք է ըսել, արդէն ծանօթ են որպէս գրաբարեան Հնարանութիւններ, եւ կամ՝ որոշ ձեւափոխութեան ենթարկուած բառեր:

ԳՐԱՄԱՐԵԱՆ ՈՃԵՐ ՈՒ ԴԱՐՁՈՒԱԾՔՆԵՐ

Դարձուածքները կը կազմեն ժամանակակից Հայերէնի բառապաշարի անքակտելի մէկ օղակը, իբրեւ բառային մէկ միասնութիւն Հանդէս եկող՝ դարձուածային բառոյթներ, ի մասնաւորի գրաբարեան դարձուածքներն ու ոճերը, որոնց առկայութիւնը կամսարականի լեզուին մէջ զգալի տեղ կը գրաւէ, յատկապէս նախդրային գործածութեամբ: Ի տարբերութիւն գրաբարեան Հոլովածեւերուն, խոնարհման ձեւերուն ու բառերուն, վերոյիշեալները լեզուին կուտան յատկանշական հիւթեղ հրապոյր, բան մը, որ ժամանակակից Հայերէնը նոյնպէս, որոշ չափով ժառանգած է գրաբարէն:

Ստորեւ՝ կամսարականի լեզուին մէջ նշմարուող գրաբարեան դարձուածքներէն եւ ոճերէն օրինակներ.

«Ի ձեռիմ ունէր սուրճէ ափսէ մը» (էջ 28):

«Հայկարանը կը դասախօսէր այդ երեք ճիւղերն ի միասին» (էջ 29):

«Պանի՛ր, - բացազանչեց Ֆեներճեան յապուշ կրթեալ» (էջ 33) :

«Իբր վերջին թարգմանութիւն ի գրաբար» (էջ 33) :

«Իւր մտից փառը կ'արտասանէ» (էջ 33) :

«Անդրանիկ Ֆեներճեան եւս քան զիս հեշտալուր կ'ընծայէր իրենց ճարտասանութեան երաժշտութիւնը» (էջ 34) :

«Ակազեմիոյ անդամ մը այնքան յարգ չի վայելեր, որքան ի մեզ ձեմարանի հայկաբանն ունէր, գուցէ այնու, զի մէկէ աւելի անդամ ունի Փրանսական կաճառն» (էջ 34) :

«ձեմարանի հոգարարձութիւն ի ժողով գումարուած էր ամենակարեւոր խնդրով մը զբաղելու» (էջ 37) :

«Ի՛նչ պատասխանատուութեանց չէր ենթարկած ինքզինք ի փոխարէմ դռնի վարձուց» (էջ 52) :

«Երբ գիտեմ թէ յաճախ ի սիրոյ չէ, որ աղջիկ մը կը հաւնի առաջարկուած ամուսնութեան մը» (էջ 58) :

«Զոր ցայն վայր ի կարիմ կատարած էին Պոլսոյ յանձնակատարի մը ձեռամբ» (էջ 69) :

«Կը բաղձար դտնել ի փա սիրող սիրտ մը» (էջ 88) :

«Եւ ոչ եւս խօսեցան» (էջ 99) :

«Որոյ աչերն եւս պղտորած էին արտասուօք՝ ի լուր իւր աղջրկան սրտայոյց խոստովանութեան» (էջ 117) :

«Երբ նմա կ'երկնցնէր զայն ի ողջոյն» (էջ 136) :

«Զի այդու յաչս Արամի ճշմարիտ ծառայութիւն մը մատուցած պիտի ըլլար» (էջ 140) :

«Զոր իբր եղբայր կը սիրէր ի տղայ տիպց» (էջ 180) :

«Դիմումն եղած էր ի Պատրիարքարան» (էջ 200) :

«Ատոնիս կը փութար ի փախուստ» (էջ 200) :

«Վասնզի իւր կարծեօք անդամոց ամուսնացեալ ըլլալը Սահմանադրութիւնը չի պատուիրեր» (էջ 210) :

«Որպէսզի վարժապետը նոր ի նորոյ շնորհակալութիւններով չչփոթէ զինք» (էջ 250) :

«Յանկարծ ի հեռուստ ձայն մը կը լսուի» (էջ 289) :

ՆՈՐԱԿԵՐՏ ԲԱՌԵՐ

Գեղարուեստական երկերու լեզուին համար կարեւոր նախապայման է ժողովրդական զգայարանքը, վիպերգական շունչն ու նուրբ քնարականութիւնը, որոնց առկայութիւնը ինքնին լիցք կուտայ հեղինակի լեզուին, ոճին, դարձուածքներուն, թեւաւոր խօս-

քերուն, փոխարեբական իմաստներուն ու բառածեւերուն: Կասկածէ դուրս է, որ այս բոլորը կ'ենթադրեն մտքի խորութիւն, կենսա-խիւղ լուստեսութիւն, թախիժի եւ մորմոքի յուզաթաթաւ տրամադրութիւններ:

Այս առումով, Տ. Կամսարական որպէս իրապաշտ դպրոցի կարկառուն զէմքերէն մէկը, իր ժամանակակիցներուն նման, եղաւ բառակերտիչ մը, որ մասնայատուկ փայլ ու հմայք ընծայեց իր լեզուին:

Ի տարբերութիւն այլ ութսունականներու բազմապիտի նորարարութեանց, Կամսարականի բառամթերքը աւելի ճկուն է, համոզիչ, վէպի խորքին ու բովանդակութեան հարազատ: Աւելին՝ վէպին մէջ ուսմանթիք դրոշմը ակնյայտ ըլլալով (մանաւանդ շատ եղբրական պահերուն), յոյժ ակներեւ կը դառնայ հեղինակին խոովքը՝ մեր բառագանձի հսկայ շտեմարանին մէջ չկարենալ գտնելու համար իր փնտռած համապատասխան բառերը: Ասկէ՝ երիտասարդ վիպագիրին ճիշդ յօրինելու նոր բառեր, կամ փոխ առնելու այլ հեղինակներու կողմէ շինուած բառեր, որոնք սակայն գործածութեան մէջ չեն մտած(23):

Այնուհանդերձ, կարելոր էր այդ ճիշդ, բառագանձը հարցատացնելու եւ նոր բառերով համալրելու տեսակէտով: Ստորեւ՝ օրինակներ իր նորակերտութիւնէն.

Յոյզ արմատէն կազմուած բարդ բառեր են - սրտայուզութիւն (էջ 81), դրդայայտ (էջ 98), տագնապայայտ (էջ 267), փռչեյտ (էջ 283), վրդովայտ (էջ 296):

Ռոյր արմատէն՝ սիրաբոյր (էջ 92), տխրաբոյր (էջ 213), հիւանդաբոյր (էջ 262), սգաբոյր (էջ 300):

Գեղ արմատէն՝ ստուերագեղ (էջ 89), սիրագեղ (էջ 92), մագեղ (էջ 267):

Տեսիլ բառէն՝ շոգետեսիլ (էջ 89), բիւրեղատեսիլ (էջ 93):

Նուագ բառէն՝ մեղանուագ (էջ 131), սիրանուագ (էջ 131):

Սէր բառէն՝ սիրամիւթ (էջ 108), սիրակեղ (էջ 166):

Նմանօրինակ այլ բառեր են նաեւ հետեւեալները, որոնք ամբողջական նախադասութեան մէջ կը ներկայացուին՝ շեշտելու համար անոց նորարարութեան յատկութիւնը:

23) Իր նորավպերէն մէկուն համար... «Իբր վերնագիր կը փնտռէր հայերէն բառ մը, որ համապատասխանէր ֆրանսերէն *guseux* բառին: Այն տեսն յիշեցինձ որ Ռուսիան... հովհուլ բառը գործածած է այդ իմաստով» (Հ. Ասատուր, Դիմաստուերներ, Կ. Պոլիս, 1921, էջ 263):

«Հնաւանդ ճիւղայէին տեղ կը կրէր երկար դասական ուրտեն-
կոթն» (էջ 34):

Հին - աւանդ բառերու կցումն է, որ կը նշանակէ նահապե-
տական:

«Դուրս կը ցցուէր իրրեւ հսկայ յառաջապահ, շքաւարելով (24)
իւր երեսը» (էջ 54):

Շուք-աւոր-ել:

«... Վարժապետին զթին, որ ահաբեկ ու թերեւս քարակ'
յեսոս ընկրկեցաւ, ձեռքը զթին տանելով» (էջ 66):

Ահաբեկ բառին առնմանութեամբ ստեղծած է այս բառը՝
զիթ-ա-բեկ:

«Ութ տարի արձակալիզ ապրելէ յետոյ, Արամ հարկադրած
էր զնա վզնոց դործածելու» (էջ 85):

Արձակ-ա-վիզ. բառ մը, որ քաղաքացիութիւն ստացած չէ,
թէնւ պատկերաւոր է, գեղեցիկ եւ անհրաժեշտ:

«Այդ ճիւղապետ ու քերաստնոյ կուրծքէն... գեղեցկահիւս
չղթայ մը կ'իջնէր» (էջ 89):

Ձիւն-ա-փառ, թեր-ա-սքող. իրօք, երկու ինքնատիպ բառեր,
որոնք պէ՛տք է մեր բառապաշարէն ներս ընդգրկել: Երկրորդը, որ
կը նշանակէ կիսով ծածկուած, կիսաքող, ամբողջ պատկեր մը, ի-
մաստ մը կրնայ ներկայացնել:

«Ծաղիկներէ փնջիկ մը կը շքաւորէր իր խարտիշաքեղ մագերն»
(էջ 89):

Ոարտեաչ-ա-թել. փոխանակ ըսելու խարտիշահեր, հեղինակը
այս բառաձեւը կ'օգտագործէ, ինչ որ ճիշդ է, բայց ոչ-գործածա-
կան:

«Մետաքսալիտ կերպասին վրայ, վայելչօրէն կ'երթար ձախ
կողմէն զղանցքին ստուերագեղ ծալքերը վեր առնուլ» (էջ 89):

Մետաքս-ա-վլիտ. գրեթէ գործածութենէ զուրկ, հակառակ ա-
նոր որ տեղին գործածուած է եւ մանաւանդ նախադասութեան ի-
մաստին ներդաշնակ երանգ մը կու տայ:

«Կը խորաքննէր անոր մէն(25) մի բառը» (էջ 107):

24) Բայակազմութիւնը, որպէս հայերէնի բառապաշարի գլխաւորութիւնն ու
ներքին հարուստ հնարաւորութիւններէն մէկը, իր քերականական գարգացումը
սկսաւ մասնաւորաբար աշխարհաբարի մէջ, որում մէկ ցայտում օրինակը կը համ-
բխամայ վերայիշեալ բառը:

25) Հնացած բառ, որ սակայն, կեանքի մէջ է բարդութիւններու մէջ՝ միայն
նշանակութեամբ. օրինակ՝ մեծակեաց, եւայլն:

Խոր-ա-քննել. երբեմն այս բառի գործածութեան կարելի է հանդիպել, բայց ընդհանրացած ձեւն է՝ խորազննել բառը:

«Ջրայուն էր Գարեգին, փափկամոյշ աղջկան մը նման վհեբոտ» (էջ 110):

Փափուկ-անոյշ. լաւ բառակերտում մը, որ կը մատնանշէ ենթակային հեղութիւնն ու ամօթխածութիւնը:

«Վարժապետն հետզհետէ իւր ծխախոտի զլանիկը մեծաշունչ քաշելէ յետոյ, հաղորդեց էֆենտիին տղուն կամքը» (էջ 111):

Մեծ-ա-շունչ. անդործածական եւ սխալ բառակազմութիւն մը (շունչը մեծ չըլլար). կը գործածուի լայնաշունչ բառաձեւը:

«Յարմար, գերայարմար էր առիթն, եւ չպիտի փախցնէր զայն» (էջ 176):

Գեր-յարմար. առիթին, ժամանակին յարմարութիւնը շեշտելու համար, գործածած է գեր նախածանցը, որ լիովին արդարացուած է:

«Իւր բոլոր կեանքն հացաբարձ ձիուն հետ էր անցուցած» (էջ 237):

Հաց-ա-բարձ. լաւ ու պատկերաւոր բառազուգորդում մը, որ սակայն, այսօրուան առումով, ժամանակավրէպ է:

«Կը փողփողէր միշտ լուսերանգ» (էջ 239):

Լոյս-երանգ. բանաստեղծական ու դիւթեղ բառ մը, որուն գործածութիւնը պէտք է ընդարձակել:

«Ստորնայարկն յատկացուած է վաճառականական ճիւղին» (էջ 247):

Ստոր(ն)-ա-յարկ. վերնայարկ բառին հակադրութեամբ շինուած:

«Այդ օրէն Գարեգին ուզած էր իւր այդ նորագարթոյց յիշատակները ծածկել» (էջ 248):

Նոր-ա-զարթոյց. խօսուն, բովանդակալի ու երաժշտական բառ մը, որ կ'արժէ մեր բառամթերքին մէջ շրջանառութեան մըտցընել:

«Իւր տխրահնչիւմ շեշտերը միայն կը խզէին այն լռութիւնն, որ կը պատէր զիրենք» (էջ 258):

Տխուր-ա-հնչիւն. յուզական, թախծալի բառ մը, որ անհրաժեշտ է գործածել:

«Վարունգն իւր տերեւոց տակ դեռաւառ կը սողայ» (էջ 268):

Դեռ-ա-սքող (նոր ծածկուած). հոյակապ բառակերտում. գործածութեան ոլորտը պէտք է տարածել:

«Կը վառէ մումալուցկի մը» (էջ 298):

Մոմ-ա-լուցկի. մասնաւոր հմայք կամ իմաստ ներկայացնող բառ մը չէ: Ցոյց կու տայ լուցկիին կազմութիւնը: Գրեթէ ժամանակավրէպ:

«Իւր հեկեկանքները պիտի ընուն այդ մահահոտ խուցն» (էջ 302):

Մահ-ա-հոտ. դիպուկ ու պատկերաւոր բառ մը, որ իր իմաստով սահմակեցուցիչ է, ահաւոր վտանգի մը նախանշանը ազդարարող:

«Յոլոր տնեցիք, վրդովատանց ու խելացնոր, կը շրջապատեն Աստղիկի անկողինն անշուշկ» (էջ 322):

Վրդով-ա-տանջ. իրենց իմաստով իրար լրացնող, չարչարանքը աւելի ընդդժող բառակերտում մը, որուն, նմանօրինակ պարագաներու մէջ գործածութիւնը լիովին կ'արդարացուի:

Ինչպէս երեւան կու գայ վերոյիշեալ բառակերտումներէն ու բառահնարումներէն, Կամսարականի մօտ անոնք բունն փափաքի կամ մոլուցքի արդիւնք չեն. ընդհակառակը, իրավիճակներու, պատկերներու իմաստ մը մէկ բառով արտայայտելու տրամաբանական, անհրաժեշտ, տեղին ու յոյժ գովելի ձգտում ու միտում, որ կոչուած էր մեր բառապաշարը զարգացնելու ու հարստացնելու, օգտուելով անոր բառակազմական այլազան միջոցներէն:

ՀԻՆՑԱԾ ԲԱՌԵՐ ԿԱՄ ԻՄԱՍՏԱԿԻՐ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կամսարականի լեզուին մէջ նկատելի են բառերու կարեւոր թիւ մը, որոնք այժմ իրենց իմաստներով եւ էութեամբ հինցած են, եւ մեր ժամանակներու ընթերցողին համար կը մնան անծանօթ, անհասկնալի, կամ բոլորովին խորթ: Այսպէս.

Ձագրաքոքի (էջ 34) = դարչելի:

Անձկակարօտ (էջ 43) = սաստիկ կարօտցած:

Տրամախորհիլ (էջ 43) = ուշի ուշով դատել, մտածել:

Նախանձաբեղի (էջ 92) = նախանձէն ճայթող:

Խրախալից (էջ 94) = սաստիկ ուրախութեամբ լի:

Ամօք-լեւծ (էջ 98) = ազնիւ ամօթ ունեցող:

Հատակասոր (էջ 106) = կցկտուր, կտոր-կտոր:

Փուքամակի (էջ 106) = շուտափոյթ, արագ:

Փաղափուշ (էջ 108) = փաղաքշող, գոռող:

Հեղով (էջ 115) = թափելով:

Շահատակաւեր (էջ 130) = արշաւել, յարձակիլ սիրող:

Խաւարչուտ (էջ 145) = խաւար, մուլ:

- Ժիրաժիր (էջ 169) = շատ ժիր, առնյգ։
 Առյլ (էջ 275) = սոււրոց։
 Բաղցրասիւֆ (էջ 283) = քաղցրաշունչ հով։
 Փթթիմագարդ (էջ 283) = փթթած, զարդարուած։
 Դառնադառն (էջ 285) = չափազանց դառն։
 Դեղամերժ (էջ 285) = դեղ մերժող, դեղէն խորշող։
 Հրանիւթ (էջ 292) = հուրէ կազմուած նիւթ։
 Կեմագրաւ (էջ 292) = կեանքը խզող։

ՀԱԶՈՒԱԴԵՊ ԳՈՐԾԱԾՈՒՈՂ ԲԱՌԵՐ

Կարելի է հանդիպել նաեւ բառերու, որոնց գործածութիւնը, կամ սահմանափակ է, կամ հազուադէպ։ Այսպէս.

- Բերկրապատար (էջ 41) = բերկրալից։
 Հրատոչոք (էջ 81) = հուրէ այրուած։
 Յետագդեցիկ (էջ 92) = յետադարձ։
 Մահաստուեր (էջ 110) = մահամերձ։
 Տեղաշարժ (էջ 109) = տեղաշար։
 Փոխամագրոց (էջ 174) = փոխանակագիր։
 Ուժգնակ (էջ 182) = ուժգնապէս։
 Տրամաբախիծ (էջ 213) = տրտում եւ թախծալից։
 Արտասուաթուրմ (էջ 252) = արտասուքով թրջուած։
 Դալկատիպ (էջ 262) = գունատ։
 Ուղիսինախոս (էջ 298) = գետի նման հոսող։
 Պայծառամշոյլ (էջ 321) = լուսաճաճանչ, շատ լուսաւոր։
 Բրտմակայլակ (էջ 321) = քրտինքի կաթիլներ։

Ինչպէս նկատելի պիտի դառնայ վերոյիշեալ գոյգ բաժիններէն, կան բառեր, որոնք կրնան կարգ մը հեղինակներու լեզուին մէջ առկայ ըլլալ, կամ ստէպ-ստէպ գործածուիլ։ Այդուհանդերձ, իրողութիւն է նաեւ, որ յիշեալ բառերը չունին կենսունակութիւն ու գործածութեան ընդհանրութիւն։

Փոքրացուցիչ, փաղաքշական իկ վերջածանցը, որուն գործածութիւնը ութսունականներու լեզուին մէջ ընդհանրացած երեւոյթ մըն էր, նոյնպէս կարելի է հանդիպել կամսարականի մօտ։ Օրինակ՝ խնկարուրիկ (էջ 34), սրտիկ (էջ 75), ձայնիկ (էջ 76), հեշտագդեցիկ (էջ 92), խաղաղիկ (էջ 229), վայրիկ (էջ 248), գաւաթիկ (էջ 266), ապտակիկ (էջ 284)։

ինչպէս մեր ոռմանթիքներուն, նոյնպէս եւ ութսունական իրապաշտ սերունդին վրայ ակնյայտ էր եւրոպական, յատկապէս Ֆրանսական դրականութեան ազդեցութիւնը, ինչ որ իր հերթին, անխուսափելի դրոշմ մը պիտի դնէր նաեւ լեզուին վրայ: Արդարեւ, Տ. Կամսարական, որպէս ջերմ երկրպագու մը Ֆրանսական լեզուին ու դրականութեան (26), ենթակայ էր անոր ազդեցութեան: Վարժապետին Աղջիկը վէպը անուղղակի պտուղն է այդ ազդեցութեան: Ինչ կը վերաբերի օտար բառերու (Ֆրանսերէն) յաճախակի դործածութեանը Կամսարականի լեզուին մէջ, ատիկա կարելի է բացատրել ժամանակի համար հետեւեալ բնորոշ տուեալներով.

1) Ժամանակի պետական ու բարձր խաւերու յարաբերութիւններուն մէջ, Ֆրանսերէնը իրրեւ եւրոպական լեզու, տիրական էր ու գերակշռող:

2) Պոլսահայ մտաւորականութեան մեծ մասը լաւապէս տիրապետած էր Ֆրանսերէն լեզուին եւ քաջատեղեակ՝ Ֆրանսական դրականութեան, որուն անմիջական ազդեցութիւնը խիստ զգալի էր դրական, աշխարհահայեացքային ու լեզուական տեսակէտով:

3) Ազատ ասպարէզի մարդոց, սալոնային եւ քաղքենիական խաւերուն մօտ՝ նորոյթ էր Ֆրանսերէն լեզուով խօսիլը, կամ Ֆրանսախառն հայերէնով արտայայտուիլը: Ասոր դիմաց՝ աշխատաւոր, բանուոր, արհեստաւոր եւ հասարակ խաւին մէջ նշմարելի էր այլ ծայրայեղութիւն մը՝ թրքախառն հայերէնով խօսակցութիւնը:

Տ. Կամսարականին վէպը, որ կ'ընդգրկէ դասակարգային տարբեր խաւերու ներկայացուցիչներ (Յակոբ Նահապետեան, Արսէն Գարեգինեան, Անդրանիկ Ֆեներճեան), վերոյիշեալ կրկնակի ազդեցութիւնները ընկալած է այն չափով՝ որքան կը պահանջէ տիրապետու արտայայտչական հարազատութիւնը, թէեւ՝ Ֆրանսերէն բառերու դոյուլութիւնը, յարաբերաբար աւելի մեծ թիւ կը կազմէ, քան թրքերէն բառերունը:

Պէտք է նշել սակայն, որ ե՛ւ առաջին, եւ մանաւանդ երկրորդի դործածութիւնները, կատարուած են դիտումնաւոր՝ դասակարգային բաժանումներուն ու տարբերութիւններուն տալու համար յատուկ դունեղութիւն ու երանգ:

26) Որում համար Հ. Ասատուր կ'ըսէր. «Ալֆոնս Տաուէի հետեւող մըն էր» (Տես՝ Դիմատուերներ, Կ. Պոլիս, 1921, էջ 254):

Հիմնաւորելու համար վերագրուածները, ահա՛ կարգ մը Ֆրանսերէն բառեր, որոնք մուտք դորձած են կամսարականի վարժապետին Աղջիկը վէպին մէջ՝

«Մայր Արաքսին», «Մնասցէս Բարեալ» եւ այլ նման երգեր ընկերութեան ռեքեթօուառիմ (խաղացանկ) ամենէն լաւ կտորներն էին» (էջ 31) :

«Շուտ փոխած էր իւրոտ ռըտեմկոթն (տեսակ մը բաճկոն)» (էջ 36) :

«Շատ կ'աշխատէր Ֆրանսական դեսպանատան պանֆիէն (դրամատան պաշտօնեայ) ըլլալ» (էջ 73) :

«Վերջը տեսնեմ շապիկիդ պոտուէն (ձեռագործ) որչափ առաջ տարիր» (էջ 109) :

«Հոգ չէ՛, վերջապէս դաշնակահարութեան ֆոնֆուր (մրցում) չկայ հոս, ոչ ալ ֆոնսեր (համերգ)» (էջ 159) :

«Կարծէք թէ անթրաքի (ընդմիջում) միջոցին թատերաբեմը հոս փոխադրուած է» (էջ 171) :

«Բայց կարծեմ եղբայր եղբոր մէջ այդպիսի սերեմնիներու (արարողութիւններու) պէտք չկայ» (էջ 187) :

«Բենտիկի կողմերը որսի ելած է եղեր, եւ մեքրեսն (հոմանուհի) ալ իւր հետ առած է եղեր» (էջ 273) :

«Հազած է լայն ու հանդիստ սաֆ (տեսակ մը հագուստ) մը եւ նոյն գոյնէ ֆիլոթ (տարատ) մը» (էջ 292) :

Եթէ Տ. Կամսարականի մօտ ընտրուէ է, մէկ կողմէն վերնախաւի լեզուին յատուկ երանգաւորումը տալու մտահոգութիւնը, միւս կողմէն՝ ակներեւ է պարզ խաւի հերոսներուն լեզուին հարազատ մնալու ճիգը, որ հեռու է աչքառու թրքարանութենէ եւ ճոռմաբանութիւններէ, ընդհակառակը՝ ան շատ պարզ է, յատակ ու ժողովրդական, ուր երբեմն կարելի է հանդիպիլ բառերու, որոնք ունին զուտ տեղական երանգ, կամ գաւառական դրոշմ : Սակայն պէտք է ըսել, որ նայած վէպի ծաւալին եւ ժամանակի տարբեր հոսանքներու ներդրողութեան, անոնք կը կազմեն չնչին սոկոս մը : Բերենք օրինակներ .

«Զմեռը մօտեցաւ, դէշ աղէկ պուրդէ ֆիստամ մը շինելու է Աստղիկին, մախիլ է, չը՞ հաւասիր» (էջ 27) :

«Եւ ինչ տքնութիւններ չէր ունեցեր Գարեգին, ծառայելով հայ չորպանիներու (տէր, աղա)» (էջ 52) :

«Եթէ Բերա ըլլար, թերեւս երեսը չէր նայեր, բայց հոս չմտնում (եղեւնի) տակ...» (էջ 138) :

«Պարոն Ակոր, նայէ սա խտուէին դիմացի աշնին ի՛նչ ունի» (էջ 214) :

«Մերինները կը ճանչնաս - խաւազ կը զրկեն, եւ եթէ ատով ալ չըլլայ՝ չաւուշ մը» (էջ 226) :

Տ. Կամսարական կը մնայ արեւմտահայ գրականութեան այն եզակի հեղինակներէն, որ ութսունականներու երախտաշատ հոյլին մէջ կը դրաւ յատուկ պատուանդան մը, իր ինքնուրոյն, անսալթաք եւ կատարելագործուած լեզուով, ինչ որ կ'արտացոլէ հայոց լեզուի բառաբանման չափանիշն ու ճկունութիւնը :

Կամսարական մեր մշակոյթի պատմութեան մէջ կը ներկայանայ երկու երեսներով, մին՝ որպէս իրապաշտ վէպի աչքառու ռահվիրայ, միւսը՝ որպէս աշխարհաբարի գրականացման վարպետ :

THE VOCABULARY OF TIGRAN GAMSARAGAN

BAROUYR AGBASHIAN

(Summary)

Tigran Gamsaragan is one of the most talented realistic Armenian writers of the fourth quarter of the 19th century. His novel, *The Teacher's Daughter* (Varjabedin Aghtchige) is not only of great literary value, but also enhanced the popularization of the Western Armenian dialect. In spite of persisting elements of Old Armenian in his diction, the novelist has contributed greatly, through his new words, new style and use of the conversational Armenian, to the sound establishment of the Western Armenian dialect.